

SZÁMVETÉS

Negyvenhét év után, 2008. tavaszán bejelenttem, ősztől kezdve nem vállalom már tanítást az egyetemen. Elhatározásomban nem befolyásolt fizikai fáradtság és a gondolkodásom kimerülése sem. A tanszéken, ahol óraadó voltam, senki sem mondta, hogy hagyjam abba. Bejelentésem előtt egy évvel még egy új tantárgy tanítására vállalkoztam, amit addig még senki sem tanított. Az „összehasonlító andragógia” volt ez a tárgy. Felépítése és tartalma többféleképp is elképzelhető. Én előbb azokat a hatásokat ismertettem, amelyek külföldről érték a hazai gyakorlatot, és röviden bemutattam azoknak az országoknak a felnőttoktatási rendszerét, amelyekről átvettünk valamit. Ez történelmi áttekintést adott népművelésünk, majd felnőttoktatásunk alakulásáról, és tágíthatta a látókört. A tárgy második részében a különböző irányzatokat mutattam be a felvilágosodástól napjainkig, és érzékeltem bennük az összehasonlításra alkalmas részleteket. Úgy éreztem, a vállalt feladatot sikerült megoldanom. Elismerhetem, ebben hallgatóim is segítettek. Az andragógia szak másodéves hallgatói érdeklődéssel követték előadásaimat, a szemináriumokon pedig meglepő leleményességgel mutatták be az összehasonlítás újabb lehetőségeit. Vizsgálataik eredménye bizonyította: ahol van érdeklődés e tárgy iránt, a nehezebb részletek is jó eredménnyel sajátíthatók el.

Kérdés tehát, ha jól tudtam megoldani egy nem könnyű feladatot, miért hagyom abba a tanítást, ami ezúttal nekem sok örömet adott? Be kellett látnom, elmúltam 80 éves, ilyenkor már nem tanítanak az egyetemen. Méltányos tehát, ha átadom a lehetőséget a fiatalabbaknak. Egyúttal azt is fel kellett ismernem, ideje összefoglalni pályám tanulságait. Talán ad némi tanulságot azoknak, akiket érdekel e csaknem fél évszázad története.

Ismerkedés a népműveléssel

Egyetemi tanulmányaim befejezése után, 1954. októberében a Magyar Nemzet kulturális rovatánál kezdtem dolgozni. Kezddő újságíróként a *népművelés* témakörét bízták rám. Tudtam, a közvéleményben ez a kulturális élet legkevésbé becsült területe. Az irodalomnak és a művészetnek bármely területe rangosabbnak számít, már csak azért is, mert a népművelést a falusi kultúrházak munkájával azonosítják. A nekem kijelölt feladat is erre vonatkozott: írjak riportokat a műkedvelő művészeti csoportokról, a tudományokat népszerűsítő előadásokról. Nézzek körül a falvakban, hogyan alakul ott a kulturális élet. Az újság kulturális rovatának munkatársai a „magas” művészet eseményeiről írtak: a szépirodalom újabb eredményeiről, a színházi és filmes bemutatókról, a képzőművészeti kiállításokról, a hangversenyekről. A rovat egyik tagja foglalkozott a közoktatással, ami a feladatkörömhöz hasonlóan szürkébbnek tekintett témakör volt. Elismerhető, hogy a lap szerkesztői ezeket sem tartották mellékesnek, noha a feladatok megosztása érzékelte, mit is gondolnak lényegesnek. A lapot elsősorban az értelmiség olvasta, tehát az ő érdeklődésüknek kellett megfelelnünk. Márpedig az értelmiség gondolkodásában a népművelés a kulturális élet periferiáján kapott helyet. Ebben a helyzetben igyekezni kellett, hogy a népművelésről újszerűen írjak. S jöllehet akkor – az 50-es évek közepén – a politikáról nem lehetett önálló gondolatokat megfogalmazni, a kultúráról ez mégis csak lehetséges volt. Noha a kulturális rovat munkatársaként nem kellett politikai témáról írnom, alkalmazásom után nem sokkal a főszerkesztőm, Boldizsár Iván egy szerkesztőségi értekezleten bejelentette: november 7-re, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójára ismét vezércikket kell közölni, s minthogy az idősebb újságírók erről már nem tudnak érdekesen írni, bízzuk a feladatot egy kezdő fiatalra. Így esett a vá-

lasztás reám. Naívan feltételeztem, hogy valóban új gondolatokat várnak tőlem, ezért kerültem mindenféle sablont, és azt fejtegettem, ha létrejön egy új társadalmi rend, akkor az még egyáltalán nincs kész, tehát folytonos alakítására, fejlesztésére van szükség. Amikor elkészültem az írással, bevitettem R. Jenőhöz, a segédszerkesztőhöz, aki aznap állította össze az elkészült anyagokat. Azt kérdezte tőlem, hol olvastam ilyen ostobaságokat Lenintől vagy Sztálin elvtárustól. Erre csak azt mondhattam, sehol sem, ezek az én gondolataim. Nahát akkor... – mondta, és eltépte, szemétkosárba dobta kéziratomat. Azután másvalaki írta meg az aktuális vezércikket a szokványos szólalomokkal. (Nem véletlen, hogy névtelenül jelent meg.)

Természetesen a kultúra sem adott teljes szabadságot, de a dolog természetéből következően több egyéni megoldásra kínált lehetőséget. Már csak azért is, mert ez az időszak a Nagy Imre kormányra kerülésével kibontakozó reformkorszak volt. Nem elégedtem meg színes riportokkal, arra is magyarázatot igyekeztem találni, *mi a népművelés feladatköre a kulturális élet egészében, s mi kell ahhoz, hogy valóban hatékony legyen.* Fokozatosan jutottam el oda, hogy felismerjem, a népművelés – ha valóban szó szerint vesszük – *a társadalom viszonya a kultúrához.* Nem szűkíthető tehát a falusi parasztságra, s nem korlátozható a kultúrházak programkínálatára sem. Ennek bizonyítására elvontabb fejtegetésekre kellett vállalkoznom, amelyek persze meghaladták egy napilap kereteit. És az én felkészültségem sem volt még elegendő ehhez, bármennyire is próbáltam felhasználni azt, amit a társadalomról és a kultúráról az egyetemen tanultam. (Jól példázta ezt egy hosszabb cikkem 1956. szeptemberében.)

Tudatosulásom egyik példája volt, amikor meghallgattam egy zenei műsort az egyik kis Tolna-megyei községben, Lengyelen, amit az iskola énekszakos tanárnője madrigálokból, középkori kórusművekből, Bartók és Kodály népdal-feldolgozásaiból rendezett a helybelieknek. Meghívójukat elküldtem Kodály Zoltánnak, aki egy levelezőlapon köszönte meg a küldeményt. Örvedetesnek tartotta „a falu ébredésének jeleit”, engem azonban arra kért, ne használjam többé a „kultur-” összetételű szavakat, mert azok magyartalanok. Akkoriban jelent meg egy cikke e latin eredetű szónak a német nyelvben történt csonkításáról, amit a magyar nyelvhasználat kritikátlanul vett át. Ettől kezdve következetesen alkalmaztam a „művelődési ház” elnevezést, majd, amikor később a Művelődésügyi Minisztérium Népművelési Osztályára kerültem,

a munkatársaimat is rávettem erre. Hivatalos iratokban nem is jelent meg többé a „kultúrotthon”, „kultúrház”, „kultúrműsor”, „kultúrfelelős”, csak a rendszerváltás idején tértek vissza ezekre, ráadásul az állami televízióban, ahol így nevezték el egy rendszeresen ismétlődő esti műsort.

Egyébként a minisztériumhoz azért kerültem, mert két éves újságírói munkám után, 1956. végén, „ellenforradalmi szerepe miatt” betiltották a lapot, ahol dolgoztam. Fél évig munka nélkül maradtam. Ezért fogadtam el a minisztériumi elhelyezkedés lehetőségét, annak ellenére, hogy megígértették velem: legalább négy évig nem megyek vissza újságírói munkakörbe. S minthogy itt is a népműveléssel foglalkozhattam, beleegyeztem, mert ezután is írhattam a Népművelés nevű lapba. A minisztériumi munka előnye volt – az újságírói munkához hasonlóan –, hogy továbbra is sokat utazhattam az országban és ismerkedhettem a népművelés hazai gyakorlatával. Ez nem volt teljesen ismeretlen számomra, ezúttal mégis más szempontból nézhettem, amivel találkozok. Egy különösen tanulmányos esetet érdemes megemlítenem. A bolgár minisztérium népművelési osztályvezetőjét kísértem néhány napig magyarországi tanulmányútján. Beszélgetésünk közben elmondta, náluk a művelődési házakat „csitalistyének” (olvasókörnek) nevezik, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a könyvtárba járó olvasók évente szavaznak arról, az intézmény milyen programokat szervezzen művelődésük érdekében. Két dolog ragadott meg ebben: egyrészt az, hogy *itt az olvasás a művelődés alapja*, másrészt pedig az, hogy az intézmény *demokratikusan dönt* arról, mit is csináljon. Sajnálkozva jegyeztem meg, hogy nálunk egyik sajátosság sem valósul meg: a könyvtárak és a művelődési házak egymástól elkülönülve dolgoznak, az utóbbiak gyakorlata pedig a színpados nagyteremre összpontosul, arról nem is szólva, hogy látogatóinak nincs beleszólása az intézmények programjainak tervezésébe. Erre viszont bolgár vendégünk csodálkozott el: elmondta, hogy az első „csitalistyét” Sumen városában magyar emigránsok alapították, akik 1849-ben, a vesztett szabadságharc után oda menekültek. Ebből az is kiderült, olvasókörok nálunk már a 19. század első felében is léteztek. Ettől kezdve kerestem azokat a dokumentumokat, amelyek erről szóltak. S megtudtam, hogy már a 18. század végén is volt nálunk olvasóköri (a Martinovics-perben elítéltek egy része tagja volt a Budai Olvasóköri). Később egyre több ilyen kör alakult, faluhelyen is. Eleinte nem értettem, hogyan történhetett ez, hiszen akkor nagy volt itt az írástudatlanság. Egy élményem

azután erre is magyarázatot adott. A Vas-megyei Nagysimonyiban jártam, ahol a helyi népművelési ügyvezető elmondta, a nándorfehértvári vár védelmében hősi halált halt Dugovics Titusz családja Mátyás királytól itt kapott nemesi birtokot. Ennek emlékére emelték még 1866-ban azt a kőkeresztet, amely a helyi iskolával szemben áll, rajta a Dugovics-családra vonatkozó felirattal. (Ezt a feliratot akkor még nagy nehezen ki tudtam böngészni) Azt is megtudtam, hogy a 19. században volt ennek a családnak egy külföldet járó tagja, aki többek közt arról volt nevezetes, hogy újságot járatott, és abból rendszeresen felolvasta a parasztnak a híreket. Megértettem, máshol is így történhetett. De azt is valószínűnek tartottam, hogy ezekben a körökben nem annyira az olvasás, inkább a világ eseményeiről való tájékozódás és az események megbeszélése volt a lényeges. Ezért vált érthetővé, miért is tiltották be nálunk az 1948-49-es politikai rendszerváltás után valamennyit. Bulgáriában viszont a „csitalistyké” előbb a függetlenségi harc központjai voltak, majd a népi demokratikus mozgalom megbecsült intézményeiként továbbra is megmaradtak.

Az egyetemi népművelés-szak kialakulása

Az 50-es évek végén a minisztériumban részt vettem néhány értekezleten, amely a népművelők felsőfokú képzésének tervét tárgyalta. A javaslatot a Népművelési Intézet Oktatási Osztálya dolgozta ki, arra hivatkozva, hogy a műveltséget alacsony képzettségű munkatársakkal nem lehet fejleszteni. A „kulturális forradalomként” meghirdetett program ugyanis ekkor még a kultúra széleskörű terjesztését jelentette, s ezért a népművelést is *rendezőnyerszervezésnek* fogta fel. Ehhez a *politikai megbízhatóságot* tekintette fő feltételnek, függetlenül attól, hogy kinek milyen képzettsége volt.

A Művelődésügyi Minisztérium támogatása ellenére a népművelők egyetemi képzését nem volt könnyű elindítani. Durkó Mátyás 1956. őszén ugyan már több éven át tartó szemináriumot indított róla tanár szakosoknak a debreceni egyetem bölcsészeti karán, s ezzel bizonyította, hogy ezen a szinten is lehet jó színvonalon beszélni a népművelésről. Ez a kezdeményezés azonban időkeretében jóval korlátozottabb volt, mint egy önálló szakként indítandó képzés, amit öt évre, heti 8-10 órában kellett megtervezni. Ezt csak úgy lehetett megtenni, hogy a terv sok olyan tárgyat is felvesz, ami csak közvetve kapcsolódik a népműveléshez. Így alakult ki az a képzési program, amelynek mintegy fele *általános műveltséget fejlesztő tárgyakból* állt: természettudományi, társadalomtudományi, mű-

vészeti, ipari-mezőgazdasági ismeretekből. Már ez is vitathatóvá tette a képzés szakmai jellegét, de az még inkább, hogy az egységként felfogott tárgykörök tovább osztódtak. A „Korunk természettudományos világképe” c. tárgyat például a budapesti egyetemen öt részre kellett osztani, mert a természettudományi kar tanárai, akiket felkértünk ennek tanítására, nem vállalták a komplexitást. Mindenki csak a saját szakterületét volt hajlandó tanítani, így lett azután tantervünkben matematika, fizika, geológia (amit később a csillagászat váltott fel), kémia és biológia. S noha valamennyi egyetemi szintű lett (a matematikáról például történeti áttekintés hangzott el), a sokféleség a középiskolai oktatás képzetét keltette. Az természetesnek látszott, hogy az általános esztétika után valamennyi művészetet külön kell tanítani, valamint az is, hogy a néprajz osztódhat tárgyi és szellemi javak szerint, s a szociológia és a szociográfia sem szükségképp tartozik egybe. Az viszont már nem volt világos, miért hiányzik a közgazdaságtan, és miért került a tantervbe a mezőgazdasági és az ipari ismeret. Az indoklás az volt, hogy egy népművelőnek széleskörű műveltséget kell szereznie. Ám ez a tanterv szakmai jellegét bizonytalanná tette. (Egy akkor hangoztatott érv szerint egy karmesternek is értenie kell a különböző hangszerek működését, ha nem is tud játszani valamennyin.) Márpedig az egyetemi képzésben csak az kaphatott helyet, ami *specializálódott* a tudomány valamelyik ágazatára. Az „általános műveltségre” alapozott képzés távol állt ettől. Arról nem is szólva, hogy ebben a műveltségfelfogásban a kultúra *enciklopédikus* szemlélete húzódtott meg, amiről később kiderülhetett, hogy nem felel meg a kor igényeinek.

Tény, hogy a tanterv másik fele a *népműveléshez közvetlenül kapcsolódó tárgyakból* állt, de ezek többsége a gyakorlati ismeretekre fókuszált. Ezért kapta a bírálatot, hogy a szak nem tudományosan megalapozott, nem való az egyetemre. Az elmarasztalást eleinte a tanterv néhány elméleti tárgya sem cáfolhatta, hiszen akkor még ezek is kidolgozatlanok voltak, csak címükben ígértek tudományos fejtegetéseket. Szinte csoda, hogy ennek ellenére a képzés mégis elindulhatott, és ha nehézkesen is, de fokozatosan próbált megfelelni az egyetemen elvárt követelményeknek. A szak elfogadásában kétségkívül szerepe volt a bölcsészkar akkori dékánjának, Tálasi Istvánnak, a Tárgyi Néprajz Tanszék vezetőjének és Kovács Máténak, a Könyvtártudományi Tanszék vezetőjének. Eredetileg szakcsoportunkat a Pedagógia Tanszékhez akarták csatolni, annak vezetője azonban ezt nem vállalta. Kovács Máté

állt mellénk, s vállalt felelősséget értünk, és 1972-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan segítette a munkánkat. Minden bizonnyal hatott a művelődésügy akkori miniszterének, Benke Valériának az érvelése is, aki szerint akár tudomány a népművelés, akár nem, meg kell kezdeni a népművelők egyetemi képzését, és vele együtt kell kifejleszteni a hozzá szükséges elméleti alapokat. Amilyen merész volt ez a megállapítás, annyira merész volt az a döntés, hogy a képzést nappali és esti tagozaton egy éven belül meg kell kezdeni. (A levelező tagozaton pedig egy évvel később.)

1961. februárjában kerültem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karára, azzal a megbízással, hogy másodmagammal készítsem elő a népművelés-szak indítását az év szeptemberére. E munka vezetését először Bence Lászlóra bízták, aki addig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat társadalomtudományi szaktitkára volt, és a politikai oktatásban szerzett tapasztalatot. Ő azonban két év után otthagyta a képzésünket, amikor úgy érezte, nem tudja időre kidolgozni vállalt tantárgyát, a „Művelődéseméletet”. Távozása után Fodor József került hozzánk a Népművelési Intézetből, ő lett a csoportunk vezetője, „az ismeretterjesztés módszertanának” előadója. 1963-ban új oktatói státuszt is kaptunk, erre Mándoki Rózsát nevezték ki Durkó Máttyás ajánlására. Így hárman voltunk már itt főállásban, az oktatás nagy része azonban továbbra is külső előadókra hárult. Közülük érdemes kiemelni Novák Józsefet, a Népművelési Intézet munkatársát, aki a magyar népművelés történetét adta elő, s a tárgy anyagának jegyzetét is megírta levéltári kutatások alapján. Radnai Béla a Bölcsészkar Pszichológiai Tanszékéről vállalta „A népművelés pszichológiája” c. tárgyat, amelynek a jegyzetét is elkészítette. Segítségük jelentőségét főként az adta meg, hogy a népműveléshez közvetlenül kapcsolódó tárgyak tanításában vállaltak szerepet. Hozzá tehetem, mindketten rendkívül színes, érdekes előadásai miatt voltak kedveltek.

Az első tanévben a „Bevezetés a népművelési ismeretekbe” című tárgyat tanítottam, és meg is írtam hozzá a tankönyvét. Rendszerezni próbáltam, amit a terület gyakorlatáról tudok. Nem elégedtem meg a jelenségek csoportosításával, leírásával, hanem igyekeztem általánosítható tanulságokhoz jutni, s olyan problémákat vetni fel, amelyek a gyakorlat továbbfejlesztésére készíthetnek. Úgy éreztem, ez nemcsak érdekesebbé teszi, amit tanítok, de a gyakorlat számára is több hasznot hoz, mert erősíti a személyes felelősséget és kezdeményező kedvet. Mai tudásommal persze el kell ismernem,

ez még nem volt tudományosan alátámasztott gondolatmenet, s helyenként naivitás is jellemezte az érvelésemet. De hát elméleti szakirodalomra nem támaszkodhattam, akkor a hazai népművelés ilyesmivel még nem rendelkezett. (A Népművelési Értesítő c. elméleti jellegű lapot is csak ekkor indította el a Népművelési Intézet.)

A következő évben a „Népművelés-elmélet” című tantárgy előadása hárult rám. Ez már jóval nehezebb volt, hiszen elméletet én magam nem találhattam ki. Ezért elkezdtem keresni a hozzáférhető külföldi szakirodalmat, s egyúttal arra is törekedtem, hogy a hazai gyakorlatról szerezhető információkat szélesebb nemzetközi összefüggésben helyezzem el. Akkor ez korlátozott lehetőség volt: jóformán csak az „államszocialista” országok irodalmához férhettünk hozzá, és onnan is csak véletlenül kerültek hozzánk elméleti írások és azok fordításai. Mégis találtam néhány színvonalasabb tanulmányt a Népművelési Intézet könyvtárában, jugoszláv és lengyel szerzőktől. Olyan írásokat sikerült kiválasztanom, amelyekre nem volt jellemző az akkor általánosan elterjedt dogmatikus gondolkodás és szólamyszerűség. Ezekből állítottam össze egy szöveggyűjteményt, ami a tárgyamhoz elolvasandó szakirodalmat tartalmazta. Emellett Durkó Máttyással közösen megírtuk a Népművelés-elmélet egyetemi jegyzetét, amely első kiadásban 1965-ben jelent meg. Első harmadában én vázoltam fel a népművelés „polgári” elméletét, társam pedig a könyv nagyobb részében a népművelés „szocialista” elméletét. Anyagom középpontjába az UNESCO 1960-as felnőttoktatási világkonferenciáját állítottam, amely a gyorsuló ütemű változások miatt megfogalmazta a felnőttek permanens képzésének szükségességét. Ezzel jelezhettem, mára van szükség, mint amit a hazai népművelés tesz. Nálunk a népművelés nagymértékben foglalkozott a gyermekek iskolán kívüli művészeti foglalkoztatásával és az ifjúság szórakoztatásával, és emellett adott programokat a felnőtteknek, azok közt is inkább csak az idősek tudta részvételre megnyerni. A felnőttoktatás nálunk ekkor az iskolák esti és levelező tagozatára korlátozódott, a népművelést és benne az ismeretterjesztést nem tekintették annak. Az egyetemi jegyzettel azt akartuk érzékelteni, hogy a népművelés hazai gyakorlata nem választható el sem történelmi előzményeitől, sem külföldi eredményeitől. Amiben az a felismerés is benne rejlett, hogy amit mi népművelésnek neveztünk és ami nálunk a gyakorlatot jellemezte, az sok más országban már felnőttoktatássá változott.

Az első konfliktus a népművelés rendhagyó értelmezése miatt

Bár a levelező tagozatunkon sokan tanultak olyanok, akik ezen a területen dolgoztak, és a többségük azonosult is azzal, amit nálunk tanult, a szakmai közvéleményben mégis erős volt a meggyőződés, hogy tananyagunk túlzottan elméleti, és nem ad segítséget a napi gyakorlathoz. Ezért 1964. tavaszán egy cikksorozatot indítottam el a Népművelés c. lapban, és megpróbáltam részletesen kifejteni, hogyan lehet elméletileg megalapozni a gyakorlatot, és miért is nélkülözhetetlen ez a kapcsolat a munka eredményességéhez. Máig megőriztem e sorozat tervét, amelynek a felidézése azért lehet érdekes, mert a harmadik rész megjelenése után a sorozatot betiltották. Arra, hogy miért, nem kaptam választ, a témák azonban elárulhatnak valamit erről. A sorozat első témájának a következő címet adtam: „Válságban van-e a népművelés?” (A kérdést a televízió terjedése indokolta, mert sokkal szélesebb körben terjesztette a kultúrát, mint a sok művelődési ház, amelyeket akkor a népművelés egészével azonosítottak.) A második téma címe: „Zavarok a népművelés értelmezése körül”. (Az elterjedt felfogás szerint feladata „a kulturális értékek terjesztése”, anélkül, hogy azok feldolgozásával törődne.) Harmadik téma: A népművelés nem korlátozható a kulturális programok szervezésére. (Már csak azért sem, mert a tervek mereven követik a központilag meghatározott irányelveket, anélkül, hogy a helyi körülményekre tekintettel lennének.) A további témák, amelyekről cikkeim már nem jelenhettek meg: Igények és szükségletek, amelyekre a gyakorlat építhet. (Azaz nem a központilag meghatározott „nevelési célokból” kell kiindulni.) A népművelés lényege nem a kultúra közvetítése, hanem a személyi fejlődés segítése. (Az előbbi csak eszköze az utóbbinak.) A népművelés szűkebb és tágabb értelmezése. (A művelődési házakra korlátozó népművelés a kulturális élet periferiáján marad, közügyé csak akkor válhat, ha a kulturális élet egészére kiterjed.) Az audio-vizuális eszközök és a népművelés. (A rádió és a televízió társadalmi szerepe több mint hírközlés és szóraztatás. Nem hivatkozhat arra, hogy a művelődés gondozása az iskolák és a művelődési házak feladata.) A könyvtár a népművelés alapja. (Vagyis, ha a műveltséget akarja fejleszteni, akkor nem a színpadra tervezett látványosság a lényege.) Az extenzív és intenzív irány ellentéte. (A kultúraközvetítés tömeghatásra törekszik, a művelődést segítő gyakorlat viszont közvetlenül hat a kultú-

ra elsajátítására. Az extenzív irány mennyiségi eredményekre törekszik, és csak a lehetőséget kínálja a művelődéshez, az intenzív gyakorlat minőségi változást akar elérni, ezért kis létszámú csoportokat hoz létre, amelyekben a résztvevők kölcsönösen segítik egymást.) A módszertan elhanyagoltsága. (Ha a gyakorlat nem felel meg a hatékonyságról, nem maradhat közömbös az alkalmazott módszerek iránt sem.) Elmélet és gyakorlat kölcsönhatása. (Hatékony csak akkor lehet a gyakorlat, ha tisztázza az adott helyzetekre jellemző körülményeket, amelyekben a kultúra elsajátítása megtörténik, és figyelemmel kíséri az elsajátítás folyamatát.) Közügy lesz-e a népművelés? (A sorozatot záró cikk hangsúlyozza, hogy a népművelésnek társadalmi mozgalommá kell válnia, amely csak akkor valósulhat meg, ha szorosan kapcsolódik a közélet demokratizálódásához. Azt ösztönözheti, erősítheti, de kétségtelen, hogy erre csak akkor lesz képes, ha közben a társadalmi viszonyok is demokratizálódnak.)

Már az első három megjelent cikk is eltért attól, amit ekkor a művelődéspolitikai kívánt. Feltehetően főleg az kellett megütközést, hogy javasoltam: a gyakorlati tervek *a helyi viszonyokból* induljanak ki, mert csak *így válhatnak konkrétá* a műveltség fejlesztését szolgáló célok, és így valósítható meg, hogy a művelődés társadalmi kezdeményezésekre épüljön. Ez ellene szólt a művelődéspolitikai irányítás egységének. Abban az időben persze már kezdett elterjedni, hogy a tervezéskor fel kell mérni a helyi viszonyokat; ez sokhelyütt valóban meg is történt, de csak bevezetőül szolgált a gyakorlati feladatok előtt, anélkül, hogy bármi köze is lett volna ahhoz, hogy a népművelés az adott helyen mit fog tenni. Az továbbra is szolgáló módon igazodott a központilag kijelölt „nevelési feladatokhoz”. Ezt bírálta az írásom, ami azonban azt is jelentette, hogy központilag nem lehet meghatározni, milyen célokat kövessen a praxis. Nem csoda, hogy a cikksorozatot hamar leállították. Felkérték a lap egyik munkatársát egy ellencikk megírására, aki azt bizonygatta, hogy az országban mindenütt a helyi viszonyok felmérésére épülnek a gyakorlat tervei, és aki ezt tagadja, nem ismeri a valóságot, az íróasztal mellett talál ki elméleteket. (Tehát nem a differenciáltság követelményét támadta, hanem azt állította, hogy az már mindenütt megvalósult, ezért a hozzá fűzött következtetésem is fölösleges. Egyúttal persze az egyetemi oktatásban kialakult felfogást is diszkreditálni akarta.)

A következő évben a Debrecenbe összehívott országos népművelési tanácskozáson a műve-

lődéspolitikai két országos vezetője (a pártközpon-
t kulturális osztályvezetője és a művelődési
miniszter egyik helyettese) a központi irányítás
fenntartása érdekében bírálta a *differentiáltságot*
hirdetőket, és vele az egyetemi oktatók „elméle-
tieskedését”. Érdekes módon, míg képzésünk in-
dításakor az egyetem az elméletet hiányolta, most
a művelődéspolitikai viszont az elmélet megjele-
néseért marasztalt el. Nyilván azért, mert a belőle
levont következtetések másfelé mutattak, mint az
ő elvárásai. Egyébként ekkor jelentették be, hogy
a népművelők felsőfokú képzését az egyetemen
meg fogják szüntetni, és a képzést a tanítóképző
intézményekre korlátozzák. Csakhogy ekkor még
érvényben volt egy rendelet, amely szerint az itt
dolgozók közül a vezető munkakörben levőknek
egyetemi, a beosztottnak főiskolai végzettsé-
get kell szerezniük. Ezért végül is nem lehetett
teljesen felszámolni az egyetemi szakképzést;
a levelező tagozaton megmaradt, s a debreceni
egyetemen a normál („nappali”) tagozat is to-
vább működhetett. (Valószínűleg kevésbé látszott
akkor ez renitensnek, mint a budapesti oktatás.)
Volt ezen az országos tanácskozáson egyébként
egy tanulságos élményem: a találkozó megnyitá-
sa előtt a helyszínen többen mondták el nekem,
teljesen egyetértéssel azzal, amit a cikksorozatomban
leírtam. Ezek után azt vártam, hogy a felszólalásomat is támogatni fogják. Kiderült, ezt senki
sem teszi meg, így az a látszat alakult ki, mintha a
művelődéspolitikai vezetőinek bírálatával a jelen-
levők mind egyetérténeknél. Megértettem, hogy
nagyobb nyilvánosság előtt senki sem meri vállalni
önálló véleményét, ha az eltér a többségétől és
a hivatalos állásponttól.

E konfliktusok közben jutott eszembe egy ko-
rábbi történet. Még Bence László tanított nálunk,
s egy alkalommal ő hívta meg szakunkra Aczél
Györgyöt, a párt művelődéspolitikájának irányító-
ját. Arra már nem emlékszem, hogy miről is beszélt
nappali tagozatos hallgatóinknak, volt-e az előadá-
sa után kérdés vagy hozzászólás, de az megmaradt
az emlékezetemben, hogy úgy fogta fel ifjú hallga-
tóinkat, mint az utánpótlás nagyra hívatott káde-
reit. Amikor távozásakor lekísértem az egyetem
kapujához, azt mondta búcsúzóul: „hívjanak meg
ide tanársegédnek”. Erre ugyan nem került sor, de
ez az eset érzékeltette, hogy a központi irányítás
milyen várakozással figyelte a munkánkat. Nos,
néhány évvel később ez a hang megváltozott, bár
az is igaz, hogy a debreceni országos tanácskozá-
son Aczél György nem volt jelen, az „elméletieske-
dő” egyetemi oktatókat nem ő bírálta meg.

Kiút keresése a korlátozások miatt kialakult helyzetben
A művelődéspolitikai ellentmondások voltát mu-
tatta, hogy egy évvel később egy nemzetközi kon-
ferencia bevezető előadására kértek fel. A rendez-
vényt a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezte,
s jóllehet a párt név szerint nem volt jelen, az ese-
mény politikai jellege nyilvánvaló volt: a konferen-
ciára csak a szocialista országok küldötteit hívták
meg. Országos súlyát pedig az jelezte, hogy az elő-
adásokra a Magyar Tudományos Akadémia adta
át a termét. Az sem volt mellékes, hogy a tanácsko-
zást Ortutay Gyula egyetemi tanár, a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat elnöke nyitotta meg. Ez-
után került sor az én előadásomra „A felnőttké-
pzés – korunk szükséglete” címmel. Azt akartam
bizonyítani, hogy a társadalmi fejlődés – mind gaz-
dasági, mind politikai értelemben – csak a közmű-
veltség fejlesztésével együtt lehetséges. Fejtegeté-
seimnek volt egy kritikus pontja: Antonio Gramsci
olasz marxista filozófust idéztem. Szerinte „*le kell
szoknunk arról, és fel kell hagynunk azzal, hogy a kul-
túrát enciklopédikus tudásnak tekintsük. Ebben a szem-
léletben az ember csak befogadóként van jelen, akit meg
kell tölteni, és tele kell tölteni empirikus adatokkal, nyers
és összefüggéstelen tényekkel, amelyeket szótár módjára
raktároz el agyában, hogy aztán a külső világból jövő
ösztönzés hatására minden alkalommal megadhassa a
választ... Ez nem kultúra, ez pedantéria... és joggal lép-
nek fel vele szemben. A kultúra egészen más dolog. Saját
belső éniünk megszervezése és fegyelme, saját szemé-
lyiségünk birtokba vétele, olyan magasabb fokú öntudat
megszerzése, amelynek révén képessé válunk történelmi
jelentőségünk, az életben betöltött funkcióink, jogaink
és kötelességeink megértésére*”. Senki sem reflektált
ezekre a megállapításokra, noha nyilvánvalóan el-
lentétben álltak művelődéspolitikánkkal. A műve-
lődést az emberek „befogadói szerepével” azonosí-
tó és a személyiség-központú felfogást elhanyagoló
gyakorlat jellemzője volt kulturális életünknek. Be-
bizonyosodott azonban, hogy ennek bírálatára a
marxista ideológiát is fel lehet használni, még ha
az a „szocialista táboron” kívülről való is.

Helyzetünk az egyetemen is lehetővé tette
munkánk korszerűsítését. Minthogy a nappali ta-
gozaton újabb évfolyamokat nem vehettünk fel
(a régebben elindult évfolyamok azonban tovább
tanulhattak), a csökkenő elfoglaltság lehetőséget
adott egy új tanterv kidolgozására. A tanterv át-
alakításában először is a „polihisztorság” vádját
kiváltó tárgyakat kellett csökkenteni és egységesí-
teni, majd meg kellett próbálni a terv szakmai jelle-
gét erősíteni. Az első problémát úgy lehetett meg-

oldani, hogy a tudományok és művészetek helyébe a művelődéstörténetet állítottuk. Igaz, még ezt is bontani kellett, mert nem volt vállalkozó a tárgy egészének tanítása. Így jelent meg a vallástörténet, a tudománytörténet, a művésztörténet és a közművelődés története az új tantárgycsoport keretében. A szakmaiság erősítése közben felismerhettük, ez a feladat csak akkor oldható meg színvonalasan, ha nem maradunk meg a művelődés szűk értelmezésénél (azaz a művelődési házakra korlátozódó népművelésnél), hanem a *társadalom egészének a kultúrához fűződő viszonyából indulunk ki*. Tehát *szociológiát, szociálpszichológiát, művelődésszociológiát, kommunikációelméletet* kell tanítanunk, és amikor a művelődés gyakorlathoz közeledünk, akkor lesz mellőzhetetlen az *andragógia*. (A pedagógia azért nem, mert az a szakunktól függetlenül amúgy is kötelező tantárgy.) Ebből azonban még hiányzott a kultúra társadalmi szerepét és az egyéni életben betöltött jelentőségét értelmező *filozófia* és *pszichológia*. A régebbi tantervben volt ugyan *művelődéstudomány*, de azt a tárgy oktatója, a külső előadóként tanító Ilosz Ferenc inkább a művelődéspolitikai rövid bevezetőjeként fogta fel. Ennél jóval átfogóbb szemléletre volt szükség; ezért amikor a 70-es években átvettem ennek a tárgynak a tanítását, először is elkülönítettem a művelődéspolitikától, majd a nagyobb könyvtárakban elérhető régebbi szakirodalom feltárásával bővítettem az anyagát. A történetiséget alkalmazva állítottam össze a kultúra filozófiájának változását a felvilágosodástól kezdve napjainkig. Ehhez szöveggyűjteményt készítettem, hogy a lényeges fejezeteket hallgatóink az eredeti forrásokból ismerhessék meg. A „*Forrásmunkák a kultúra elméletéből*” c. jegyzet 1975-ben jelent meg először. Majd mintegy harminc év terjedelemben megírtam a kultúra fogalmának fejlődéstörténetét. Ezt *kandidátusi értekezés*ként adtam be a Tudományos Akadémiára, ahol dolgozatomat 1977. február 24-én sikeresen védtem meg, és elnyertem „a filozófiai tudományok kandidátusa” fokozatot. (Az egyetemen már a disszertációm benyújtása után, az előző évben megkaptam a docensi besorolást.)

A kultúra és a népművelés (vagy ahogy újabban nevezték: a közművelődés) kapcsolatát nemcsak az egyetemen, de a szélesebb körű szakmai nyilvánosság előtt is tisztázni akartam. Jó alkalmat adott erre a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád-megyei titkárnak a felkérése, hogy vállaljam el Szegeden a Művelődéstudományi Nyári Egyetem igazgatói tisztét, s tervezzem meg annak a programját. 1972. nyarán kezdődött meg az első tíznapos előadásorozat Új-Szegeden, az Oktatási

Igazgatóság épületében. Az előadások a kultúra filozófiai, szociológiai és pszichológiai alapjait vizsgálták. Egyik előadásom a közművelődés szerepét tárta fel a kulturális élet szerkezetében. Azzal az általánosan elterjedt meggyőződéssel szemben, amely a kultúrát a szellemi alkotásokkal azonosítja, s a művelődést ezek átvételeként fogja fel, igyekeztem bizonyítani, hogy a kulturális élet szerkezete fordítva is értelmezhető. Így a társadalom kulturáltsága az alap, amelyen az alkotások létrejöhetnek. Ez még akkor is így van, ha az utóbbiak meg is haladhatják a közműveltség színvonalát. Mégsem lehet figyelmen kívül hagyni a közéletre jellemző kulturáltságot az életmódban, az emberi kapcsolatokban és a közgondolkodásban, mert az meghatározza, milyen lehet egy társadalomban a születő alkotások fogadtatása.

Az első Nyári Egyetem hatására a következő évben már kétszer annyi résztvevője volt a rendezvénynek. Programját a felnőttoktatás témáiból állítottam össze, jelezve, hogy a művelődéstudomány mellett ez is lényeges része a közművelődésnek. Ezt az előadásorozatot már *Andragógia* címmel hirdettük meg, noha ekkor ez az elnevezés még többnyire ismeretlen volt nálunk. Az előadások sorát egy módszertani bemutató zárta, amit Várnagy Mariannal együtt tartottam az aktivizáló módszerekről. A foglalkozást azelőtt kezdtük, hogy megkérdeztük a jelenlevőket, mi a véleményük a hatékonyság fokozásáról. S azonnal arra kértük őket, hogy az egymás közelében ülők hatan hat perc alatt összesítsék erről a véleményüket, majd mindegyik csoportból egy valaki számoljon be az eredményről. (Ez volt az úgynevezett Philips-módszer, amit az amerikai felnőttoktatásban dolgoztak ki.) Felszólításunkat tanácsalanság fogadta, de amikor megismételtük a kérésünket, és mindjárt mutattuk is, miként lehet az egymás mellett, egymás mögött ülőkből kis csoportot alkotni, a csendet a beszélgetés moraja váltotta fel. A teremben ülő csaknem 200 ember egyszerre aktivizálódott, majd a csoportok beszámoltak arról, mire is jutottak. Ezután újabb módszereket ismertettünk, és befejezésül szerepjátékot játszottunk egy kitalált, de mégis jól ismert helyzetről. A feltételezett esemény a következő volt: megüresedik egy községi művelődési ház igazgatói állása, és fel kell idéznünk azt a tanácskozást, amely dönt a jelentkezők közti kiválasztásról. Kiosztottuk a szerepeket: járási népművelési felügyelő, tanácselnök, termelő-szövetkezeti elnök, párttitkár, az ifjúsági szervezet titkára, az iskola igazgatója – ahogy ez akkoriban szokásos volt. A szerepeket önként vállalkozók alakították.

A játék kitűnően sikerült. A közreműködők érvelésükben, hangvételükben is jól tudták megeleveníteni ezeket a típusokat, olyannyira, hogy a szavaik nagy derültséget váltottak ki. A lényeg persze nem ez volt, hanem az a tanulság, ami az álláspontok különbségéből és egyoldalúságából (esetenként elfogultságából is) kirajzolódott.

A harmadik Nyári Egyetem ismét művelődéseméleti jellegű volt. Az előadások mellett a napirend már csoportos megbeszéléseket is tartalmazott. Minthogy ezek egy része a szabadidőt terhelte, a részvétel önkéntes volt. Mégis sokan gyűltek össze, olykor még a vacsora után este is folytatódott a beszélgetés. Ezen a Nyári Egyetemen a kultúra fogalmának történelmi változásairól tartottam előadást. Bár a téma kimondottan filozófiai és elméleti volt, meglepett az előadás után elhangzó hosszantartó taps, amelynek az okát nem nagyon értettem. Igaz, a mondanivalóm újszerű volt, de közvetlenül nem adott segítséget a közművelődés problémáinak megoldásához. A fogadtatást látva a helyzetet úgy értékeltem, hogy láthatóan mégsem igaz, hogy a népművelőket az elmélet nem érdekli. A kialakult jó hangulat ellenére a következő évre azonban már nem kaptam meghívást. A TIT megyei titkára szerint felesesei úgy döntöttek, helybelire bízzák a Nyári Egyetem vezetését és tervezését.

A népművelés-szak megújulása és ismétlődő visszafejlesztése

Egyébként az ELTE Bölcsészkarán az új tantervet minisztériumi jóváhagyással már a 70-es évek elején sikerült elfogadtatnunk, és ezzel együtt helyre állíthattuk a nappali tagozaton a szakra való felvételt. Előbb csak a másodévtől kezdve, majd két év múlva fő szakként, az első évre történő közvetlen felvétellel. A nappali és a levelező tagozat mellett megkezdődött a kiegészítő tagozaton a főiskolai végzettségűek képzése. (Az esti tagozat még a 60-as években beolvadt a levelező tagozatba.) A 70-es évek végére hallgatóink száma meghaladta évente az 500 főt. Emelkedett az oktatói létszámunk is. Az új oktatókat én hívtam meg, minthogy 1970-től a szakcsoportot már én vezettem. Amikor Fodor József a Budai Tanítóképző Intézet igazgató helyettese lett, státuszát két alacsonyabb fizetésű állásra oszthattuk. Előbb Heleszta Sándort, a Népművelési Intézet munkatársát hívtam meg, aki a szociológia és művelődésszociológia előadója lett. Majd Király Jenő került hozzánk, aki a 60-as évek első felében még nappali tagozatos hallgatónk volt, utána a tömegkultúra és a filmelmélet szakértője lett. (Nálunk kommunikáció-elméletet tanított.)

Őket követte Bálványosiné Gelencsér Katalin, aki levelező tagozatunkon végzett (a közművelődés történetét tanította), Bujdosó Dezső (a művelődésszociológia előadója), Bullainé Talyigás Katalin (Vezetés- és szervezéseméletet tanított), Farkasné Vankó Ildikó (a közművelődés intézményrendszerének előadója). Mindhárman nappali tagozatunkon végeztek az előző évtizedben. Mellettük főállású munkatársunk lett Török Iván, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos központjának módszertani osztályvezetője (a felnőttoktatás pszichológiájának tanára), Marczisovszky János, a Közgazdasági Egyetem korábbi oktatója (nálunk a magyar művelődéspolitikát tanította, történetével együtt). Közben elhagyta szakcsoportunkat és az egyetemet Mándoki Rózsa, az Egészségügyi Felvilágosító Központ csoportvezetője lett.

A külső előadók felkérésében olyan szakembereket kerestem, akik területük elismert szakértői. Ilyen volt Ágh Attila (a kultúra filozófiája), Csepeli György és Garai László (szociálpszichológusok), Lukács József (Vallástörténet), Poszler György (Művészettörténet), Szekfű András (a tömegkommunikáció szociológiája), Vitányi Iván (Művelődésemélet). Néhány olyan szakembert is felkértem tanításra, aki szakmai féltékenység vagy politikai ok miatt nem kerülhetett az egyetemre. Közöttük volt Andorka Rudolf, aki a rendszerváltás után a Közgazdasági Egyetem rektora lett (nálunk demográfiát tanított); Józsa Péter, a Népművelési Intézet munkatársa, aki 1956-os „bünei” miatt volt egy ideig nem kívánatos személy (nálunk művészetszociológiát tanított); Németh Lajos művészettörténész, akinek azért nem volt helye az egyetemen, mert ott más volt a vezetője a Művészettörténeti Tanszéknek; Vekerdi László tudománytörténész, aki e terület képviselőjeként egyedül nálunk kapott lehetőséget széleskörű tudása előadására. Néhány tantárgyunk idővel tőlünk függetlenül önálló egyetemi szakká vált, és tanítasukra új egyetemi tanszékek szerveződtek. A népművelés szakon először mi kezdtünk művelődéstörténetet, kommunikációelméletet, szociológiát és tömegkommunikációt tanítani, ez utóbbi azután annyira divatos szakká vált, hogy média-szakként a rendszerváltás után a legtöbb jelentkezőt vonzotta. (A szociológia-szak ugyan létezett 1949. előtt az egyetemen, de akkor „burzsoá áltudományként” betiltották; ezért merészség volt a 60-as évek első felében szakunkon tantárgyként újra indítani.) Egyedül a művelődésemélet nem önállósult akkor, alighanem azért, mert hivatalosan nem ismerték el ennek a szükségességét. Az 1970-es országos

közművelődési konferencia ugyan hangsúlyozta az ilyen kutatások szükségességét, de azt is, hogy nincs értelmes komplex kutatásokat folytató művelődéstudományi intézet létesítésének, célszerűbb a különböző tudományos intézetekben a művelődést érintő vizsgálatokat kapcsolni össze. (Ami persze azt is jelentette, hogy e tárgykör tudományos vizsgálata esetleges, véletlenszerű lesz.) Az Élet és Irodalomban ekkor közölt hozzászólások sem jutottak más eredményre. Egyedül én próbáltam ellenvéleményt kifejteni („Hogyan műveljük a művelődéstudományt?”), s amikor jóval később a Népművelési Intézet kutatási osztálya mégis önálló művelődéstudományi intézettel alakult át, az is valójában csak szociológiai kutatásokat végzett. (Tény, hogy Vitányi Iván közművelődés-elméleti tanulmánya viszont filozófiai alapokra épült.) Az egyetemen még később kapott helyet Boglár Lajos vezetésével a „kulturális antropológia”, ami lényegében az etnológia továbbfejlesztése volt. Majd a 21. század első éveiben kezdett néhány egyetem (az ELTE, a Szegedi Egyetem) művelődéstudományi szakirányt kialakítani. Jellemzően az irodalomtudományból és az esztétikából kiindulva, annak elágazásaként, jórészt művészeti (pl. zenei, színházi) tartalommal. És a szociológia fedezte fel nálunk, hogy külföldön létezik már egy önállósult szaktudomány „Cultural Studies” néven.

A 70-es évek sikertörténete valószínűleg nemcsak rajtunk és a kari vezetésen múltott. A feltételek kedvező alakulását segítette, hogy a közművelődés hivatalos támogatottsághoz jutott. Az 1970-es országos konferencia, az 1974-es párthatározat, majd az 1976-os közművelődési törvény voltak ennek főbb állomásai. Ezért is érezhette az egyetem vezetése, hogy érdemes a Könyvtártudományi Tanszék alá rendelt szakcsoportként működő oktatói egységünket önálló Művelődéstudományi Tanszékké fejleszteni. (Ezt az elnevezést én javasoltam, Kiss István a Könyvtártudományi Tanszék vezetője és Ádám György, az ELTE rektora pedig támogatta) Bár tanszékké fejlesztésünket a Kari Tanács és az Egyetemi Tanács egyaránt ellenszavazat nélkül elfogadta, a Művelődési Minisztérium a javaslatot – több éves halogatás után – elutasította. Pontosabban: Művelődéstörténeti és Művelődéstudományi Tanszék alapításával egy irodalomtörténészt, Németh G. Bélát bízta meg, aki előbb a művelődéstudományt hagyta el tanszéke nevéből, majd a vezetése alá rendelt szakcsoportunk képzését mondta feleslegesnek, egyetemre nem valónak. (Anélkül, hogy ismerte volna.) Szerencsénkre, hamarosan a reformkori magyar irodalomtörténeti tanszék ve-

zetését vette át, és a Művelődéstörténeti Tanszék új vezetője már nem akadályozta további működésünket, nem is szólt bele abba. A minisztériumtól az elutasított tanszéki rangot azonban már nem kaphattuk meg.

A helyzet változását mutatta, hogy ekkor a Művelődésügyi Minisztérium a korábbi képzési rendeletet is módosította. A közművelődési munkakörök betöltéséhez már elégnek mondta ki a bármilyen szakon szerzett felsőfokú végzettséget, ha azt egy rövid tanfolyammal egészítik ki, és teszik alkalmassá a közművelődési feladatok ellátására. (Ezt a tanfolyamot a Népművelési Intézet utódjára, az Országos Közművelődési Központra bízta.) Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy az egyetemi szintű népművelési szakképzettség többé már nem szükséges az ilyen munkakörökhöz. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy korlátozták a szakunkra való felvételt. Előbb a főiskolai végzettséget kiegészítő tagozatunk szűnt meg, majd a kétszakos levelező tagozat is (ez utóbbi valamennyi bölcsész-kari szakról eltűnt), végül a „nappali” tagozatra évente felvehető létszáma csökkent a korábbi húsz-harmincról ötre, s ezt is csak két évente alkalmazzhattuk. 1983-ban lemondtam a szakcsoport vezetéséről, és a képzésünk megszüntetéséig a Bölcsészkar dékánja Marciszovszky Jánost, szakcsoportunk adjunktusát bízta meg ezzel a feladattal. S amikor 1995. végén mindkettőnk nyugdíjba küldtek, a következő évben szakcsoportunk oktatóit elbocsátották, az egyetem rossz anyagi helyzetére és hallgatói létszámunk apadására hivatkozva. Csak ketten maradhattak (Bujdosó Dezső és Király Jenő), akik posztgraduális szinten egy kulturális menedzser-képző tanfolyamot indíthattak. Furcsa volt tudomásul venni, hogy amíg a debreceni és a pécsi egyetemen fennmaradhatott a népművelési szakképzés, sőt a Tanárképző és a Tanítóképző Főiskolákon is, az ELTE Bölcsészkarán viszont meg kellett szűnnie. Konkrétan nem derült ki, hogy miért, bár elhangzott olyan – nem hivatalos – bírálat is, hogy ez a szak a pártállam szülőlte, a rendszerváltás után tehát fölöslegessé vált.

Egyébként a 80-as évek első felében voltak ezzel ellentétes tapasztalataim az egyetemen. Két alkalommal is meghívást kaptam az ELTE Természet-tudományi Karának Filozófiai Tanszékétől, hogy tartsak kultúraelméleti előadást a kar oktatóinak. Az egyetem visegrádi üdülőjében került sor erre. Mindkét alkalommal a kultúra és a tudomány kapcsolata volt a téma. A bevezető előadásokat én tartottam, először a természet és a kultúra összefüggéséről, két évvel később ennek változásáról a

kultúra-elmélet történelmi alakulásában. Ezek az összejöveteleken többnyire a Természettudományi Kar tanszékvezető tanárai vettek részt, közöttük nemzetközi hírnévű tudósok, mint Csányi Vilmos etológus, Lovász László matematikus, Marx György fizikus, Vida Gábor genetikus. Ők is tartottak előadást szaktudományuk és a kultúra kapcsolatáról, és ezek az előadások nyomtatásban is megjelentek. Ma is tanulságos megnézni, mivel is gazdagították a kultúra-elmélet irodalmát.

Elgondolkozhattam, mivel magyarázható, hogy ott, ahol tanítok, a Bölcsészkaron nincs érdeklődés a munkánk iránt, a Természettudományi Karon pedig van. Csak később jutott eszembe, hogy a pécsi egyetemen úgy sikerült megmenteni szakunkat a támadásoktól, hogy Koltai Dénes átvitte tanszékét a Természettudományi Karra. Egyébként az én kedvező tapasztalatomat az is kiegészítette, hogy csak a természettudományi kar hallgatói kértek fel korábban, hogy tájékoztassam őket a közművelődési törvény megjelenése után e terület problémáiról. A Műszaki Egyetem Kulturális Titkársága pedig egy hat előadásból álló sorozatra hívott meg a művelődés elméletéről. (Kezdeményezője, Varga A. Tamás volt, aki később levelező hallgatóként kapott nálunk diplomát, majd a Népművelési Intézet munkatársa és a Közösségfejlesztők Egyesületének alapítója lett.) A Bölcsészkaron tanulókat ez a tájékoztatósi lehetőség nem érdekelte, talán azért, mert úgy gondolták, saját szakterületük bőven tájékoztatja őket arról, hogy mi a kultúra, és milyen szerepe van az emberi életben. Nem tudom, mennyire ad erre a jelenségre helytálló magyarázatot a magyar származású szociológus, Karl Mannheim megállapítása: a humán műveltségű ember „csak tettet, hogy 'egyetemes érdeklődésű', de a valóságban csak saját képzettségének világa iránt érdeklődik” („Essays on the sociology of culture. London, 1956, magyarul a „Forrásmunkák a kultúra elméletéből” c. egyetemi szöveggyűjtemény I. kötetében).

Nehezen kaptam nyilvánosságot a kandidátusi értekezésem szövege. Sikeres megvédése után felkeresett a Gondolat Kiadó egyik szerkesztője, Pók Lajos, és felajánlotta a kézirat megjelentetését. Ekkor azt javasoltam, várják meg az anyag átdolgozását, kiegészítését, mert szeretném helyenként még javítani az írásomat. Sajnos, ez a munka több évig elhúzódott, és amikor végül is bevitettem a kiadóhoz anyagomat, már egy másik szerkesztő fogadott. Ő már azt kérte, hogy a mintegy 600 oldalas kéziratot harmadára csökkentsem, hagyjam el benne a történelmi múltra vonatkozó irányza-

tokat, és csak a jelennel foglalkozó részt tartsam meg. Munkám nagy részét el kellett tehát vetnem. Mégis vállaltam a terjedelem csökkentését, de az így elkészült új változatot ez a szerkesztő mégsem fogadta el. Arra hivatkozott, hogy a szövege túlságosan elvont, ezért nem várható, hogy nagyobb érdeklődést kelt. Írjak helyette inkább egy tanácsadót az akkor népszerűvé váló szellemi vetélkedőkhöz. Erre már nem vállalkoztam, és a kéziratommal tovább nem is foglalkoztam. Furcsának találtam a szerkesztő érvelését, hiszen ez a kiadó elméleti jellegű könyveket jelentetett meg. Hosszabb szünet után, a tárgyról továbbra is tartott előadásaimat felhasználva később mégis újra fogalmaztam az anyagomat. Ennek köszönhető, hogy 2005-ben végül megjelenhetett a könyvem a kultúraelmélet irányzatairól „Sok szemszögből a kultúráról” címmel. Bár a minisztérium tankönyv-pályázatán munkám nem kapott anyagi támogatást, a kötet megjelentetését az ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Karán akkor még létező Trefort Kiadó vállalta, a könyv terjesztésében pedig az Argumentum Kiadó segített. (Amikor az 1000 példányban megjelent kötet elfogyott, második kiadás készült belőle.)

A művelődésfilozófia mellett igyekeztem az andragógia anyagát is tovább fejleszteni. Minthogy a 70-es években nálunk még alig volt e szakterületnek elméleti kutatása (leszámítva Csoma Gyula, Durkó Máttyás és Zrinszky László tanulmányait), úgy gondoltam, e hiányt a külföldi szakirodalom feltárásával és magyarra fordításával lehet pótolni. 1983-ban jelent meg a Tankönyvkiadónál *Andragógiai szöveggyűjteményem* első kötete, majd 1997-ben a második. Közben az UNESCO Prospects c. folyóiratából állítottam össze egy kétkötetes szöveggyűjteményt, amely a nemzetközi szervezet és a magyar UNESCO-Bizottság anyagi támogatásával jelent meg 1992-ben. Nem tudom, más felsőoktatási intézmények mennyire használták fel ezeket, mi az elolvasandó szakirodalom nagy részét ezekből jelöltük ki.

Csoportunk felszámolása és a hozzá kapcsolódó szakképzés megszüntetése még az ELTÉ-n sem jelentett teljes felbomlást, az egyetem Tanárképző Főiskolai Karán „művelődésszervezés” néven megmaradt a szak, és csoportunk oktatóinak többsége itt tovább is taníthatott. Nyugdíjazásom után én is előadtam „A közművelődés elméleti alapjait”, „Az andragógia elméletét”, s a „Művelődésfilozófiát”. Amikor azután a főiskolai kar az ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Karává alakult át, és ott 2006-tól az andragógia-szak megjelent, e tantárgycsoportunk önálló szakká válása tovább vitte

azt, amit évtizedekkel korábban elkezdtünk. Ha a folytatás nem is volt töretlen, de mégis átvészelte a felszámolásunkra törő kezdeményezéseket, és sikerült valamit átmenteni a korábbi eredményekből. (Ennek érdekes hozadéka az az idegen nyelvű könyvanyag, amit szakterületünkéről össze tudtam gyűjteni, és most az ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Karának Andragógiai Tanszékén egy könyvszekrényben várja az érdeklődőket).

A tanulások összesítése – elméleti alapjaim

Mielőtt lezárnám emlékezéseimet, elmondom, hogyan változott meg időközben felfogásom a népművelésről. Valójában a népműveléssel először még egyetemet hallgatóként találkoztam. Akkor hallottam arról, hogy az Irodalomtörténeti Társaság kéri, egyetemisták is vállaljanak ismeretterjesztő előadásokat budapesti munkahelyeken. Amikor én is jelentkeztem erre a feladatra, kiválaszthattam, hol, mikor, miről tarthatok előadást, amelyet munkaidő után szervez meg egy-egy munkahely szakszervezeti bizottsága. Általában valamelyik korábban élt magyar íróról szóltak ezek az előadások, ritkábban külföldiekéről. Az előadások ideje kb. 45 perc volt. A hallgatóságot a szakszervezet kulturális ügyekkel foglalkozó munkatársa toborozta. Néhány előadáson érezhető volt, az emberek nem érdeklődésük miatt vállalják a részvételt, hanem a szervezők rábeszélésére. Előfordult, hogy nem is tudták, miről fogok beszélni, csak annyit mondtak nekik, hogy egy előadást fognak meghallgatni az olvasásról. Ilyen esetekben meg kellett próbálkoynom azzal, hogy lekössem a figyelmüket, és ez csak úgy sikerülhetett, ha az ő képzettségi szintjükön és az élettapasztalataiknak megfelelően beszélek. Ezt persze nem volt könnyű felismerni, csak feltételezésekkel élhettem, vagy megpróbálhattam beszélgetést kezdeményezni velük. Minthogy előzetesen nem volt semmilyen előadói gyakorlatom, a saját hibáimon okulva próbáltam áthidalni a távolságot az ő gondolkodásuk és az én szakmai tudásom között. Tanulásként megfogalmazhattam: *a népművelés gyakorlatának hierarchikus tagolódása* nem kedvez az eredményességnek. Vagyis az, hogy én döntöm el, mit akarok nekik adni, és ők kénytelenek azt elfogadni. Ebből azután azt a következtetést is levonhattam, aligha helyes a népművelést *kultúra-közvetítésként* felfogni, „*a nép kulturális fel-emelése*” így nem valósítható meg.

Amikor az egyetemre kerültem oktatónak, másféle helyzettel kellett számolnom. Az egyetemi hallgatók *önként vettek részt* az óráimon, s a többségükről feltételezni lehetett, hogy érdeklődéssel

várják, mit fognak hallani. Várakozásuknak persze meg kellett felelni, de itt a fő cél mégsem ez volt, hanem *a szakmai szemlélet alakítása*. A nappali tagozaton meg kellett értetni, mi annak a szakterületnek a lényege, amit választottak. A levelező tagozaton viszont a magukkal hozott tapasztalatokat kellett szélesebb összefüggésbe hozni, és magasabb szintre emelni. (Természetesen ez azoknál volt esedékes, akik ezen a területen dolgoztak. A többieknél a nappali tagozaton alkalmazott eljárást kellett alkalmaznom. Előfordult, hogy a levelező tagozaton tanulók többsége nem közművelődési munkakörből érkezett.)

A szakmai szemlélet formálásában fordulópontot jelentett az a felismerésem, hogy számos más országban *a népművelés felnőttoktatássá vált*. Ahogy Bogdan Suchodolski, a varsói egyetem tanára fogalmazta meg, a gyakorlat egy társadalmi réteg felemelése helyett azok szolgálatába állt, akik felnőtt korukban is akarnak tanulni. A feladat ezzel áthelyeződött a kultúrában elmaradottak felvilágosításáról a műveltségüket fejleszteni akarók kiszolgálására. Másképpen: a kultúra szélesebb körű *terjesztése* helyett a kultúra *elsajátításának segítésére*. Csakhogy ennek elfogadásával rá kellett döbbennem arra, a felnőttoktatás lemond azokról, akikben nincs igény a felnőttkori tanulásra, és ezzel hozzájárul a társadalom kulturális megosztottságának fennmaradásához. Ez még akkor is lehangelő volt, amikor tényként kellett tudomásul venni, a felnőttkori tanulásban nem azok akarnak részt venni, akik keveset tudnak, hanem kizárólag azok, akiknek már magasabb képzettségük van. Ezt az ellentmondást csak úgy lehetett feloldani, hogy meg kellett próbálni *a kultúrát kapcsolatba hozni az emberek életmódjával és létszükségleteivel*. Ám az érvényben lévő kulturális élet egyfelől *a szellemi értékek nyilvánosságát* teremtette meg, másfelől viszont az érték-szinttel mit sem törődve *a szórakoztatásra* rendezkedett be. A népművelés e kettősség között órlódott: ha értékeket közvetített, nem számíthatott nagy érdeklődésre, ha az érdeklődést akarta fokozni, le kellett mondania a műveltség fejlesztéséről. Be kellett látnom, ebből a zsákutcából nincs kiút, a kultúra és az emberi lét kapcsolatát felül kell vizsgálni. A tudományok elvontsága és a művészetek egyetemességre utaló gondolkodás *idegen* a kevésbé képzetek számára, ők a konkrétságot meghaladó általánosságot legfeljebb a vallásos hitben képesek megragadni. Anélkül persze, hogy igazán értenék, amit ott találnak, ahogy a mindennapi létük fölül emelkedő szellemi kultúrával sem tudnak mit kezdeni. Tény persze, hogy az anyagi és a szellemi lét

a paraszti hagyomány folklorisztikus kultúrájában még egységben volt, de jellemző módon már ekkor ez is csak mint népművészet volt megtalálható, s ez is inkább a műkedvelő művészeti csoportok színpadi teljesítményében élt tovább. (Tehát nem a mindennapi élet szokásaiban.)

Az életmód és a kultúra szerves egységének elméleti magyarázatát akkor a *kulturális antropológiában* fedeztem fel. Mégpedig – meglepő módon – egy olyan könyvben, ami „A marxista kultúraelmélet alapvonalai” címmel jelent meg magyarul. A „marxista” jelzőt csak a magyarországi kiadó tette hozzá, a könyv eredeti címe e nélkül jelent meg a Szovjetunióban, Örményországban. Írója E. Sz. Markarjan volt. Az etnológiai szakirodalmat filozófiai szemlélettel kapcsolta össze, s bár beleillett a marxista gondolkodásba, bőven idézte és használta fel amerikai szerzők megállapításait. Felfogásában egymással összefügg a társadalom és a kultúra, ez az egység „szocio-kulturális rendszer”. Alapja „az élet megőrzésére és fenntartására irányuló tevékenység”. Feltételezi az emberek együttműködését, ezért a *tevékenység struktúrája* alkotja a társadalmat, *funkcióját* pedig a kultúra adja. Ez utóbbi az emberek „alkotó alkalmazkodásában” fejeződik ki, tehát a kultúra az az erő, mely „programozza, szabályozza és koordinálja” az emberi célokért folytatott tevékenységet, és egyúttal megadja a tevékenység eszközét, módját és eredményét. A kultúra, mint „nem biológiailag kidolgozott eszközrendszer” háromféle funkciót tölt be: a természethez fűződő viszonyban *technikai*, a társadalomban *szocio-normatív*, az emberi kapcsolatokban pedig *jelszerű, szimbolikus* tevékenység. Ennek megfelelően alakul ki a társadalom gazdasági, közigazgatási-politikai és szellemi alrendszere.

Ha összehasonlítjuk ezt a felfogást a kulturális életet akkor irányító művelődéspolitikai felfogással, világossá válik, hogy az utóbbi csak a harmadik funkciót tekintette kultúrának, a munka, a közélet, a politika kultúrájáról nem vett tudomást. S mint-hogy elválasztotta a kultúrát az emberi életben betöltött funkcióitól, a szellemi kultúrában sem ismerte fel az egyének érintkezését szolgáló *kommunikatív, nyelvi kultúra* jelentőségét. Az alkotó alkalmazkodást pedig egymástól elválasztva egyrészt az alkotók, másrészt a hozzájuk alkalmazkodó befogadók különállásaként fogta fel, nem ismerve fel, hogy ezzel épp a marxista szemlélet alapvető követelményét, a dialektikát – az ellentétek egymásban megjelenő összefonódását és egységét – hagyja figyelmen kívül. A 70-es, 80-as években nálunk uralkodó művelődéspolitikai felfogás megmaradt

a kultúra *értékszempontú* megítélésénél, amelyben az értékességet – a hivatalosan elfogadott érvelés szerint – a társadalmi haladás közvetlen szolgálata jelentette. Érdemes megemlítenem: Markarjan szerint az értékszempont bevezetése óhatatlanul magával hozza az értékelők szubjektív értékorientációját, azt, hogy ők mit tartanak a kultúra pozitív eredményének (tehát a relativizmust az eredmények megítélésében).

Noha részletesen ismertettem egyetemi tanításom során Markarjan elméletét, amellyel sok vonatkozásban azonosultam, nem mellőztem mások felfogását sem, különböző ideológiai alapjaikkal együtt. Mégis úgy éreztem, hiányos marad mind-az, amit a kultúráról elmondok, ha nem szólok arról, mit is kell az egyének elsajátítania, hogy *művelt* legyen. Azt semmiképp sem ajánlhattam, hogy *minél többet* ismerjen meg az értékes művekből, mert ez sem azt nem magyarázza meg, mitől lesz valami értékessé, sem azt, hogy végül is mennyi az, ami ebből elegendő. Csak bírálóan tudtam szólni a *humán- és a reál-műveltség elválasztásáról* is, mert ez az ellentét is a szellemi kultúrára korlátozódó felfogásból ered. Ugyanígy elvettem a *szakképzettség és általános műveltség szembeállítását*, az első hasznosságával és a második öncélúságával együtt. Utaltam Németh László megállapítására, amely szerint „*az általános nem sokfélélt, hanem összefüggőt jelent*”, ezért „*a polihisztoriség nem szakok egymás mellé tanulását, hanem világnézeti velejük kiszívását jelenti, ami ma is lehetséges, sőt, ha nem akarunk holmi békaperspektívába ragadni, erőnköz mérten törekedni is kell rá*”. Ismertettem Balázs Béla tanulmányát is, ahol ez olvasható: a műveltség a valóságnak vagy a kulturális javaknak „*nem pusztán passzív tükrözése, hanem szintén produkció, alkotás. Csakhogy ennek az alkotásnak tárgya nem kívül fekszik valamely külső objektumban, feladatban. A műveltség is alkotás, de tárgya maga az ember. Feladata: saját lelkünk, szellemünk képzése, csiszolása*”. „*A műveltség jelenti azt az érzékenységet, fogékonyságot, ízlést, amelyet a tudás előidézhet (mert nem mindig idézi elő, és ezért igen sokan vannak sokat tudó műveletlenek), ... jelenti az öntudatlaná vált tudást, azt, ami magasabb fokon már testté válik, és mozgásban, hangban, kifejezésben nyilvánul meg. Ha ez a processzus megtörtént, ... akkor akár el is felejtetem magát az objektív tudást*”. Ezért a műveltség „*annyi életet jelent, mintha új érzékszerveket nyitna, ... melyeken keresztül új világ nyílik meg. Minél műveltebb valaki, annál több formában, annál többször és annál többet él. És minden műveletlenség részleges halál*”. (A cikk a „Népművelés. Új Élet” c. folyóirat 1917. évfolyamának 1. számában jelent meg.)

Úgy éreztem, mindkét forrás meggyőzően és szemléletesen érvel, jó alapot ad tehát a művelődés-elméleti tanulmányokhoz és a műveltség korszerű értelmezéséhez. A műveltség fogalmának tisztázása kapcsolhatta össze ugyanis azt, amit a kultúra társadalmi szerepéről mondok, és teszi lehetővé a művelődés életközeli gyakorlatát. Szerencsére a 70-es évek végétől hivatkozhattam már azokra a gyakorlati kezdeményezésekre is, amelyek a közművelődés korszerűsítésével próbálkoztak, és amelyeknek kitűnő összegezését adta a „Közelítések” c. interjú-kötet az Országos Közművelődési Központ kiadásában.

Oktatásmódszertani elveim

A tanítás módját meghatározó szándékom főleg arra irányult, hogy hallgatóim képesek legyenek jól *rendszerezni* a tőlem kapott információkat. Nemcsak előadásaim rendezett gondolatmenete segíthette őket, de a *szakirodalom* is, amelynek az olvasását elengedhetetlennek tartottam; de lehetőséget adtam arra, hogy mindenki kiválaszthassa, amit az ajánlott művek közül fel akar dolgozni. Harmadik követelményként járultak ezekhez az *önálló következtetések*. Nem értékeltém sokra a *magolással* elraktározott ismereteket, mert az a gondolkodás hiányát árulta el. Ilyenkor mindig azt kértem, magyarázza meg nekem az illető, amit mond, mert csak így bizonyíthatja, hogy érti is, amit olvasott. Azt sem szerettem, ha valaki állandóan a „*fontosságát*” emlegette valaminek, de nem tudta megmondani, *miért* is fontos az, amit mond. Szerintem ez a felületesség jele, ami végeredményben a tudatlanságot takarja el. Törekedtem arra, hogy *önálló gondolkodásra* készítsem hallgatóimat. A vizsgákon nem azt vártam, hogy mennyire képesek reprodukálni a tananyagot (azaz hogyan mondják fel a leckét), hanem azt, hogy *miként értelmezik* azt. A logikus érvelést sokra értékeltém, még akkor is, ha eltért az én véleményemtől. Emellett persze saját gondolataiknak a „tananyaghoz” kellett kapcsolódnia, nem fogadtam el, ha ettől teljesen függetlenül cseveg valaki a kapott témáról.

Ahhoz, hogy az előadásokon és a szakirodalomban található információk és a hozzájuk kapcsolható következtetések *szerves egységbe* kerülhessenek, szerintem két dolog kellett. Az egyik, hogy a *gondolatmenet középpontjába egy elemzendő probléma kerüljön*, és minden részlet ehhez viszonyuljon. A másik követelmény pedig a *gondolatmenet rövid vázlatának elkészítése*, ami áttekinthetővé teszi az egészet. A vázlat bizonyíthatja, hogy készítője urává vált annak, amit mondani akar, érzékeli a bel-

ső összefüggéseket, a rész-egész viszonylatokat. Érdemes benne kiemelnie a kulcsfogalmakat, mert azok vezethetik az érvelését, a részek egymásra vonatkoztatását. Elismerem, hogy mindez sok munkát igényel; de megéri, mert megtéríti a ráfordított időt és energiát a beszámoló kitűnő eredménye. S hogy ne legyen akadály az emlékezés fogyatékosága, megengedtem, hogy a vizsgán mindenki használhassa az előzetesen készített vázlatát. Ennek ellenére gyakran tapasztaltam, hogy a vizsgára érkezők vázlatok helyett folyamatosan leírt szövegeket hoznak magukkal, és azt szeretnék felolvasni. (Amit lemásoltak valahonnan, tehát nem a saját gondolataik eredménye.)

Kétféle dolgozatot írtam, ha egy tárgyból *gyakorlati jegyet* kellett adnom. A teszt-jellegű kérdéseknél olyan feladatokat állítottam össze, ahol egy kiemelt szöveget kellett megmagyarázni. A másik típusú dolgozat esszé-jellegű fogalmazvány volt, a témát több lehetőségből lehetett kiválasztani. Kértem, ha interjúkat készít valaki, ne maradjon meg a válaszok leírásánál, hanem próbálja meg azokat egymással összehasonlítani, kiemelve, melyikben mit miért tart lényegesnek. Ha pedig a szakirodalomból kiválasztott olvasmányról írja a dolgozatát, ne korlátozza feladatát a tartalom kivonatolására. Keressen a szövegben érdekes problémákat, és azokhoz kapcsolja a gondolatait. Mindegyik dolgozatról részletes szöveges értékelést írtam, volt ahol csak néhány sort, máshol egy-két oldal terjedelemben. Ez nemcsak arra volt jó, hogy indokoljam a véleményemet, de azt is tudatosította, mit kellett volna másképp megközelíteni. S ha volt rá még idő, lehetőséget adtam a dolgozat újraírására. Úgy gondoltam, ez az igazi tanulás, ebből lehet okulni. Egyébként magam is ezt teszem, az egyszer leírt szövegemet többször átdolgozom, mielőtt véglegesíteném.

Tudtam, hogy ilyen követelmények miatt nehezebb lesz eredményeket elérnem, mintha megelégednék a tananyag emlékezetbe vésésével és mechanikus felmondásával. A *gondolkodásmód alakítása* sokkal hosszabb folyamat, és ha a mindennapi életben ilyen gondolkodásra nincs szükség, akkor bajosan várható, hogy rá tudok venni valakit önmaga „átnevelésére”. Mégsem tudtam lemondani erről, mert az a véleményem, önálló gondolkodás nélkül nincs értelmiségi lét.

Milyen pályaképet akartam elfogadtatni?

Amikor az egyetemi szakképzésünk megkezdődött, még élt az a romantikus felfogás, hogy a népművelő *messiásként* megy ki a nép közé, hogy

tanítsa, segítse az ott élőket, és felemelje őket az elmaradottságból. Volt olyan tanítóképző intézet, amelyik – legalábbis az intézmény egyik tanára – azzal vált népszerűvé, hogy ilyen feladatokra tudta lelkesíteni hallgatóit. Bár tiszteltem ezt a meggyőződést, de nem tudtam azonosulni vele. Úgy gondoltam, az adott körülmények közt erre már nincs sok lehetőség. Még kevésbé tudtam elfogadni azt a széles körben elterjedt gyakorlatot, amely a népművelő fő feladatát a *politikai ünnepségeket kiegészítő „kulturális műsorok” szervezésében* és a színpad díszítésében jelölte meg. A kultúrát a politika közvetlen szolgálatára kényszerítő irányítás enyhülésével vált azután tipikussá az a magatartás, amely a minél nagyobb látogatottság elérésére törekedett, s ennek megfelelően „*az igények maradéktalan kielégítését*” vállalta (a szabadidő eltöltését szervezve).

Egyik pályakép sem volt alkalmas arra, hogy az egyetemen képzett szakemberek hivatástudatát megalapozza. Ezt akkor új elgondolások alapján kellett megtervezni, vállalva a kockázatot, hogy az egyetemen kívül folyó gyakorlat nem veszi át, mert erősen ragaszkodik a már kialakult felfogáshoz, és elképzelhetetlennek tartja a szemléletváltást. Pedig ésszerű lehetne a szokásos gyakorlat megújítása, ha az *átadás-átvétel folyamatát* kritikusán fogjuk fel. Valamikor a 70-es években játszótlánálunk a mozik az „Ékezet” c. filmet, amely egy fiatalemberről szól, akit népművelőként alkalmaznak egy üzemben. Kultúra-terjesztő próbálkozásai sorra eredménytelenek maradnak, a munkásokat a munkaidő utáni sörözés sokkal jobban érdekli. A vállalat vezetői viszont azt várják tőle, hogy a politikai ünnepségekre díszítse fel a színpadot és gondoskodik a mikrofon jó működéséről. Május elsejére készülve az a terv születik, hogy a vállalat sportpályáján a fiatalok úgy feküdjenek le a földre, hogy alakzatban formálják meg az aktuális jelszót: „Éljen Május 1”. Látszólag sikerül is, valaki mégis észreveszi, hogy az első szóról hiányzik az ékezet. Ekkor az ifjú népművelő rohan oda, és fekszik a többiek mellé, hogy az írás kiteljesedjék. Erre a filmre és annak szimbolikus jelentésére Heszta Sándor figyelmeztetett bennünket. Világossá válhatott, hogy a kultúra közvetítése önmagában sikertelen, ha nem jön létre közvetlen kapcsolat a kultúrát kínáló személy és a célcsoportja között. A velük történő azonosulás azonban több, mint az ő gondolkodásuk megértése és elfogadása. Erre a felnőttoktatási szakirodalom egy régi kínai intelmet idéz: „Menj az emberek közé, élj közöttük, tanulj tőlük, szeresd őket, szolgálj őket, tervezz velük, indulj ki abból, amijük van, építs arra, amijük

van.” (Lásd Peter Jarvis az „Adult and Continuing Education” c. könyvének 6. fejezetében. London, Canberra, New York 1983.) Az idézet vége különleges figyelmet érdemel: „tervezz velük, indulj ki abból, amijük van, építs arra, amijük van”.

Jól egészítette ki ezt a meggyőződést a nemzetközi szakirodalomban gyakran idézett Paulo Freire, aki szerint a művelődésben „senki sem tud mindent, és nincs olyan ember, aki semmit sem tudna; senki sem nevelhet másokat egyedül, ha figyelmen kívül hagyja, hogy ők mit tudnak”. „Az emberek egymást nevelik, ahogyan egymásra hatnak a valósághoz való gyakorlati alkalmazkodásuk közben”. „A nevelés és a művelődés ezért kollektív tevékenység, párbeszédben kell lezajlania, amelyben a résztvevők hatnak egymásra”. (Idézi Alfonso Torres Carrillo „Paulo Freire és a népművelés” c. írásában.) A tanulásként levonható következtetés: nem alkalmi rendezvényekkel, hanem tartós folyamatok indításával lehet eredményesen szolgálni a közművelődést, amelyben fokozatosan erősödhet meg az *önképzés igénye és képessége*. És ebből az a következtetés is levonható, hogy a tanuló, művelődő ember nem „beszervezendő” résztvevője egy-egy rendezvénynek, hanem *aktív szereplője*.

Mindezek alapján feltételezhető volt számomra, hogy olyan szakemberekre van szükség, akik képesek a művelődési eredményesebbé tenni. Tudni kell, hogyan lehet motiválni erre az emberreket (nem egyszerűen arra, hogy vegyenek részt valamiben, hanem arra is, hogy elinduljon bennük az asszociatív gondolkodás); hogyan lehet összhangba hozni a kínált kulturális javakat a meglévő műveltségi szintekkel és élettapasztalatokkal, hogyan lehet csökkenteni az elsajátítás nehézségeit, fokozni a művelődési igények elmélyítését és tartósítását. Reméltem, hogy előbb-utóbb megjelenhet az igény az ilyen felkészültségű szakemberek alkalmazására. Amikor 1976-ban az országgyűlés elfogadta a Közművelődési Törvényt, és indoklásában kijelentette, hogy ez a kulturális élet egész területére, minden intézménytípusára érvényes, vártam, hogy erre az elképzelésekre lesz fogadó-készség. Ám a megszokottság nagy úr. Még ahol alkalmaztak is egy művészeti intézményben vagy kulturális vállalatnál közművelődési munkatársat, ott is csak közönségszervező feladatokat adtak neki. Jellemzőnek éreztem azt, hogy amikor a törvény megjelenése után meghívást kaptam a Képcsarnok Vállalattól, hogy beszéljek dolgozóknak a közművelődésről, előadásomra csak a gépírónőket ültették be. A vállalat egyik vezetője pedig kifejtette nekem, ők addig is foglalkoztak a

közművelődéssel, mert gyári munkásoknak, falusi parasztoknak is eladták a rajzokat és festményeket. Általános tünet volt, hogy alig értette meg valaki, *mit jelent a népművelés felváltása a közművelődéssel.* Ebből annak megértése is következett volna, hogy a művelődést akkor lehet hatékonyra tenni, ha az emberek nem pusztán *közönségként* vannak jelen a kultúrát terjesztő alkalmon, hanem *közösségként* dolgozzák fel a kapott élményt. S hogy ez nem illúzió, hanem megvalósult gyakorlat, azt bizonyítja, hogy Észak-Európa országaiban a felnőtt lakosság jelentős része (Svédországban pl. a felnőttek egyharmada) vesz részt öntevékeny „tanuló körökben”, és rendszeres megbeszéléseken dolgozza fel az érdeklődésüknek megfelelő témakört. Arra, hogy ez a gyakorlat mennyire idegen a hazai gondolkodástól, jellemző példaként említhető meg egy esemény a 90-es évek elejéről. A legnagyobb svéd tanulóköri szervezet, az Arbetarnas Bildnings Förbund képviselői eljöttek Magyarországra, és felajánlották, segítenek kialakítani a körök hálózatát. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat össze is hívta megyei és városi vezetőit, hogy meghallgassák a svédek ajánlatát. A magyar hallgatóság azonban semmi érdekeset sem talált a külföldiek beszámolójában, egyikük ki is mondta: ha nálunk 30-40 ember meghallgat egy előadást, az is tanulókör; nincs szükség tehát semmiféle változtatásra.

Ha átgondoljuk a kultúrával foglalkozó intézmények helyzetét, elmondhatjuk, hogy a közművelődési illetékesség felismerésében még legtovább a *múzeumok* jutottak. Bár itt is erős volt az a meggyőződés, hogy ezek tudományos műhelyek, népművelési vonatkozásuk pedig kimerül a kiállítások látogatásában. Mégis sorra alakultak közművelődési csoportjaik, osztályaik. Igaz, eleinte inkább csak gyermekfoglalkozásokat szerveztek, később azonban kiszélesedett ez a tevékenységük, és sokoldalú segítséget adtak a kiállítások jobb megértéséhez a felnőtteknek is. Remélni lehetett, nem lesz akadály annak, hogy a *muzeológiai szakképzés a könyvtáros képzéssel együtt* szorosabb kapcsolatba kerüljön az egyetemen a közművelődési szakemberek képzésével. Ezt a javaslatot Vitányi Iván vetette fel a 80-as évek elején. Az összehívott megbeszélésen azonban a múzeumi szakokat vezető határozottan elutasították ezt; s meglepetésemre a könyvtáros-szak akkori vezetője, D. R. is csatlakozott ehhez, mondván, hogy a könyvtárak fő feladata az értékes könyvanyag feldolgozása, megőrzése, és nem az olvasókkal való foglalkozás.

Hasonló volt a helyzet a *tömegtájékoztató intézményeknél.* Amikor felajánlottam az együttműködést

a rádió és a televízió vezetőinek, javasolva, hogy szakunkon belül indítsunk közösen *tömegkommunikációs szakirányt*, amelyen az ő szakembereik taníthatnának, kezdeményezésemet elutasították. Érvük az volt, hogy nincs szükségük népművelőkre, a sajátos rádiós és televíziós feladatokhoz ők bármilyen szakon végzett diplomásokat alkalmaznak, akik azután a szükséges speciális tudást a gyakorlat közben fogják elsajátítani.

Próbálkoztunk a *filmforgalmazásnál* is. Még a 60-as évek második felében történt, a nappali tagozat egyik végzős évfolyamán sokan jelentkeztek arra, hogy üzemvezetők legyenek budapesti mozikban. Fel is vették őket, de az az elképzelésük, hogy szisztematikusan összeállított műsortervvel dolgozzanak, nem valósulhatott meg. Kiderült, hogy csak a központ határozhatja meg, melyik mozi mikor milyen filmeket játszik. Az ő feladatuk pedig kimerült abban, hogy ellenőrizzék, a forgatásért felelős technikus és a nézőket beengedő jegyszedők a helyükön vannak, dolgoznak, és az alkalmazottak rendszeresen takarítják is a termet. Nem csoda, hogy rövid időn belül valamennyi volt hallgatónk otthagya a filmforgalmazási vállalatot, amely nem tartotta szükségesnek a népművelési szakértelem gyakorlati alkalmazását.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a társadalmi igény is hiányzott ahhoz, hogy a mozi művelődési intézmények váljanak. A 70-es években történt, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat a budapesti Művész-moziban bérletes sorozatot indított neves filmrendezők alkotásaiból. Mindegyik filmet rövid előadás vezetett be, s a vetítés után felkérték a nézőket, mondják el véleményüket a látottakról, alakuljon ki tehát beszélgetés a filmről. Noha minden bérlet elfogyott, a terem a vetítésre megtelt, a bevezető előadást a látogatóknak csak egy része hallgatta meg (a többiek kint várták meg a befejezését), a filmvetítést követő megbeszélésen pedig alig néhány ember volt hajlandó részt venni. A jó szándékú kezdeményezés tehát nem vált be, nem is intéztlődött meg később. (Egyesek megjegyezték: nekem senki se magyarázza, mit kellene látnom, van szemem hozzá.)

Mi volt a helyzet a *művelődési házaknál*? Változott-e ott a munka jellege, a kultúráközvetítő szemléletet felváltotta-e a művelődési folyamatokat segítő gyakorlat? Bár az egyetemi, főiskolai szakképzésünket ekkor már „*művelődésszervezőnek*” nevezték, kérdésessé vált, hogy e fogalomnak az első vagy a második része lesz-e hangsúlyosabb. A helyzetről nehéz általánosított értékelést adni, minthogy napjainkban nem kerül nyilvánosság-

ra elég információ a gyakorlatról. Mégis kétféle tipikus jelenség megemlíthető. Az egyik, hogy a művelődési házak valóban rátértek a *kiscsoportok* szervezésére; de ha megnézzük, ezek milyen tartalommal működnek, nehéz mindig azonosítani céljukat az általános műveltség fejlesztésével. A testedzést szolgáló tanfolyam (pl. a hastánc, a karate, a jazzbalett, a jóga), a virágkötészeti tanfolyam, a gyermekeknek szervezett kézműves kör és játékos foglalkozás persze nem haszontalan, de kevésbé illeszthető bele „az egész életen át tartó tanulás, művelődés” divatossá vált jelszáiba. Ahol nincs művelődési ház, mert a régi fenntartására nincs már anyagi fedezet, vagy az adott helyen nem is volt ilyen létesítmény korábban sem, ott a megbízott művelődésszervező igyekszik *tömeges részvétellel járó rendezvényeket* szervezni: rock-koncertet, sör-fesztivált, halászléfőző versenyt, gasztronómiai bemutatót, kirakodó vásárt. Jellemző, hogy az Angliából Európa több országában elterjedő s nálunk is megjelenő „felnőtt tanulók hetét” a hazai szervező bizottság „a művelődés ünnepévé” változtatta át, és lehetőséget adott arra, hogy ezeken a szeptember végén évente ismétlődő alkalmakon gyermekeknek szánt kulturális programok és szórakoztató rendezvények is legyenek. Így ez nem is válhatott – a külföldi gyakorlathoz hasonlóan – a felnőttek tanulását népszerűsítő és a közvéleményt ennek szükségességéről meggyőző programsorrá.

Tény, hogy végzett hallgatóink nem nagyon találhatók meg a szűk értelemben vett „népművelésben”, már csak azért sem, mert az önkormányzatok sokszor nem is igénylik, hogy szakképzettek töltsék be a megüresedett művelődésszervezői munkaköröket. A művelődési házakban születő programoknak ma sincs társadalmi presztízse, legalábbis az értelmiség körében. Így nem csodálható, hogy nappali tagozaton végző hallgatóink nagy része a kulturális élet más területein helyezkedett el, ahol feltehetően nem is érvényesíthették a szakunk megszerzett tudást. Mégis egy viszonylag friss élményem mintha cáfolata volna ennek. Egy találkozóon vettem részt, amit az egyetem nappali tagozatán 30 éve végzettek hívtak össze. Visszaemlékezéseik közben elmondták, igazán jó képzést nem a tanár-szakjukon, hanem a népművelés-szakon kaptak. Mert itt nem a magolás, hanem az önálló gondolkodás volt a követelmény. Dicsőően említették meg: itt úgy államvizgáltak, hogy közben

minden szakirodalmat használhattak. A vizsgázatók arra voltak kíváncsiak, hogy abból ki mit tud kihozni, hogyan is építi fel a mondanivalóját. És sorra mondták el, hogy a jelenlegi munkakörükben mit is jelent számukra az egykor nálunk szerzett szakmai műveltség, társadalom- és kultúra-szemlélet. Amikor ezt hallottam, úgy éreztem, talán mégsem volt hiábavaló, amit a munkatársaimmal együtt tettem.

Most, hogy az utóbbi években a magyarországi felsőoktatásban az egykori népművelési, művelődésszervezői képzés helyébe az andragógia-szak lépett, *képzésünk történetének új korszakáról* beszélhetünk. A múlt és a jelen mégis kapcsolódik egymáshoz, hiszen a felnőttoktatás elmélete és módszertana a régebbi tantervek is része volt, s hogy épp ez az ismeretkör lett az alapja a képzés megújításának, aligha véletlen. Egyrészt jelzi, hogy a reá irányuló társadalmi szükséglet most már határozottan a *célzatos tanulást* részesíti előnyben a szabadidő kitöltésére szolgáló tevékenységgel szemben. Másrészt megerősíti azt a korábbi feltételezésünket, hogy mindez nem lehet eredményes, ha nem vagyunk tekintettel arra, hogy e területen külföldön mi is történik. Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk itt is fokozottabb együttműködést tesz szükségessé más országok szakembereivel, ami azt is jelenti, hogy a hazai szakképzésnek Európában másutt is elismerhető tudást kell adnia.

Nyilvánvaló, ennek az a feltétele, hogy e szakterületnek olyan tanárai legyenek, akik képesek ezen a magasabb szinten tanítani. Az ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Karának Andragógiai Tanszékén három olyan oktató is van, aki régebben a Bölcsészkaron népművelés-szakunk hallgatója volt: Kraiciné dr. Szokoly Mária a budai Tanítóképző Főiskola tanszékvezetőjeként jött át ide; Szabóné dr. Molnár Anna éveken át volt a kar Művelődésszervezési Szakcsoportjának, majd az Andragógiai Tanszéknek a vezetője; dr. Striker Sándor korábban a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályának vezetője volt, azután a londoni Magyar Kulturális Intézet igazgatója, jelenleg pedig az ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Karának dékánhelyettese. Szakmai pályájuk eredményessége, oktató munkájuk színvonala biztosíthatja, hogy a csaknem fél évszázada megkezdett, majd 35 évvel később formálisan megszüntetett képzésünk átalakult formában mégis tovább él, sőt tovább fejlődik.